

УДК 321.6:323.25(437.3+497.1)

Сізокрилов М. В.

**ПОЛІТИКА
НЕНАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗМІНИ
ВЛАДИ В КОНЦЕПЦІЇ ДЖИНА
ШАРПА. ПРАКТИКА
КОЛЬОРОВИХ РЕВОЛЮЦІЙ**

Метою дослідження є аналіз «кольорових революцій» як ситуацій застосування технологій, розроблених Джинсом Шарпом в межах впровадження політики ненасильницької зміни влади. В роботі розглянуто практичне застосування технологій «кольорових революцій» в країнах Східної Європи пов'язують з революційними ситуаціями двох країн: Чехословаччини у 1989 р. та Югославії в 2000 р. Автором зазначено, що за своєю природою, «кольорові революції» є неконвенціональними формами зміни владного режиму, і їх успіх обумовлений поєднанням трьох чинників: - небажанням застосовувати силу (відмова від силового опору режиму); - готовністю до тривалого ненасильницького спротиву шляхом саботажу, ведення перемовин та наполегливості до переконання; - збереженням політичних свобод та повагою до опозиції. В роботі доводиться, що у разі, коли мирний спротив переростає у збройне протистояння, коли свободи нівелюються і опозиція позбавляється прав, кольорова революція стає прологом до тривалої політичної кризи, громадянського конфлікту. Автор робить висновок, що технології ненасильницької зміни режиму, опору диктатурі, які використовують «кольорові революції» є ефективними лише для зламу політичних систем, проте вони

не обумовлюють встановлення демократичних режимів.

Ключові слова: ненасильницька боротьба, диктатура, авторитарний режим, Джин Шарп, кольорова революція, президент, уряд, демократичний режим.

Постановка проблеми. Поняття боротьби із диктатурою завжди було на порядку денному багатьох країн та вчених, але це явище є дуже складним, тому що диктатура не є тією системою, яку можна легко зламати.

Ця проблематика акцентує увагу на ненасильницькій боротьбі із диктатурою, як вкрай негативним соціально-політичним явищем, основних методах боротьби, причинах протестів, та відповідним чином, кінцевому результаті.

Головним теоретиком у цьому напрямку виступає американський політолог Джин Шарп, який виробив власну концепцію та здійснив теоретичний вклад в аналіз феномену ненасильницького опору диктатурі [11; 12; 13]. Практика «кольорових революцій» є найяскравішим прикладом практичного виміру теорії Шарпа. Це навіть визнав Олександр Лукашенко, коли зазначив, що учасники білоруських протестів діють за методичкою Шарпа, як це було у 1990 р. під час подій у Прибалтиці.

Серед усіх «кольорових революцій», які відбулися у світі, автор виділяє дві головні, на його думку, події в рамках цього практичного феномену – «Оксамитова революція» в Чехословаччині 1989 року та «Бульдозерна революція» в Югославії 2000 року.

Актуальність дослідження ефективності застосування політики (або технології) ненасильницької зміни влади очевидна сьогодні, як і завжди, так само як і питання щодо того, чи може ця технологія використовуватися не лише як протидія диктатурі, але і як форма боротьби з опозицією.

Метою дослідження є аналіз

«кольорових революцій» як ситуацій застосування технологій, розроблених Джином Шарпом в межах впровадження політики ненасильницької зміни влади.

Виклад основного матеріалу.

Метод ненасильницького опору диктатурі існував задовго до появи роботи Джина Шарпа. Першим політиком, хто запропонував використання ненасильницької боротьби (сатяграхи – громадянської непокорності та неспівробітництва) був Махатма Ганді, лідер боротьби проти дискримінації індусів [2; 5]. Це метод також підтримував Мартін Лютер Кінг, баптистський проповідник та лідер руху за громадянські права 1960-х років афро-американського населення в США.

Ідеологія ненасильницької боротьби, сформована вищезазначеними лідерами ХХ століття, надихнула Дж. Шарпа на створення методичного посібника для такої боротьби, з описанням усіх можливих методів ненасильницького спротиву.

В основі підходу Дж. Шарпа лежать три краеугольні камені. Це – єдність, стратегічне планування та дисципліна. 198 ненасильницької боротьби – це алгоритм, використання якого дозволяє зруйнувати ненависний режим, це арсенал «ненасильницької зброї» [12].

Блоки цього алгоритму розділені на три категорії: 1) Ненасильницький протест і переконання; 2) Відмова від усіх видів співробітництва: соціального, економічного і політичного та іншого (саботаж); 3) Ненасильницьке втручання.

Втім, питання ненасильницької протидії диктатурі існує не тільки у теоретичному вимірі, але також і у практичному. Не завжди вдається застосувати на практиці теоретичні розробки Шарпа, як наприклад, російській опозиції та учасникам білоруських протестів. Ефективність технології залежить не лише від діючого спротиву, але і від гнучкості політичної системи,

настроїв в політичному просторі, в якому розгортається боротьба.

Практика «кольорових революцій» показала, що завдяки ненасильницькому спротиву можна досягнути ефективного кінцевого результату. Повалення диктатури є лише першою частиною успішного результату боротьби, але головною частиною є побудова демократичного режиму [10]. Приклад багатьох країн свідчить, що повалення політичного режиму, який визнано диктаторським, не завжди приводить до встановлення демократії, а іноді і навпаки, спостерігається встановлення диктатури тих сил, які прийшли до влади на хвилі народних протестів.

Практичне застосування технологій «кольорових революцій» в країнах Східної Європи пов'язують з революційними ситуаціями двох країн: Чехословаччини (країна, ситуація в якій стала каталізатором суспільно-політичних змін у Східній Європі у 1989 р.) та Югославії (найбільш яскравий приклад серед країн, де відбулися «кольорові революції») [1; 6].

Наприкінці 80-х років в комуністичних країнах Східної Європи склалася конфліктогенна ситуація, яка базувалася на тотальному невдоволенні населенням станом справ у своїх країнах, причому по всіх напрямках. Але найголовнішою сферою суспільного невдоволення була соціально-економічна, налагодження в якій пов'язували з необхідністю модернізації системи політичного управління та з ліквідацією правлячого режиму

Опозиційні сили були закономірно представлені дискретно. Політична система була спрямована на тотальну дискредитацію ідеї політичної опозиційності. Протягом 1970–1980 років зв'язалися так звані «дисиденти» – головні особи опозиції, які в основному представляли інтелігенцію. Вони стали ініціаторами виходу людей на вуличні демонстрації та ненасильницьку боротьбу

із режимом. Дисидентству вдалося акумулювати протест, який формувався у жорстких умовах протидії.

Події 1989 року у Чехословаччині отримали назву «Оксамитова революція». Неабияким поштовхом для чехословацької опозиції щодо початку дій проти правлячого режиму стали події в СРСР, а саме Перебудова. Рух протесту проти політичного режиму в Чехословаччині розгортався під гаслами демократії, незалежності і зближення з Європою. Як основний метод була обрана кампанія вуличних демонстрацій.

Активно події почали розвиватися після силового контрнаступу зі сторони влади. Тоді розпочалися масові демонстрації, страйки, акції громадянської непокорі. Під тиском опозиції та протестів влада у вигляді Чехословацької Компартії вирішила піти у відставку. Генеральний секретар ЦК Компартії ЧССР та президент країни Густав Гусак оголосив про відставку, разом із ним пішов увесь склад політбюро партії та уряд.

Головна політична сила революції «Громадянський форум» на чолі з дисидентом Вацлавом Гавелом проводила із комуністами перемовини щодо транзиту влади [6]. Влада перейшла до рук «Громадянського форуму». У Чехії було сформовано уряд на чолі з другою особою в організації – економістом Вацлавом Клаусом, а Гавел був одноголосно обраний Президентом Чехословаччини. Чехія перейшла до парламентської форми правління. У Словаччині був сформований уряд на чолі із Володимиром Меч'яром – головою МВС у першому некомуністичному уряді.

Під кінець 1992 року сталося «оксамитове розлучення» між Чехією та Словаччиною [6; 7].

Прем'єр-міністр Словаччини Меч'яр мав націоналістичні погляди та не погоджувався із прем'єр-міністром Чехії Клаусом щодо ліберальних економічних реформ. Клаус не був против розлучення,

проти був президент Гавел, але реальна влада знаходилася в руках Клауса (парламентська республіка), тому розлучення відбулося. Чехія під керівництвом Гавела та Клауса пішла шляхом демократичних та ринкових реформ [7].

У Словаччині події відбувалися навпаки. Меч'яр встановив у країні націоналістичну диктатуру, і Словаччина опинилася у міжнародній ізоляції з боку країн Заходу. Навіть тодішній держсекретар США Мадлен Олбрайт назвала Словаччину «чорною дірою Європи» [9]. Панування меч'яризму закінчилося у Словаччині у 1998 році, коли люди проголосували на виборах за опозиційні партії. Партія прем'єра хоч і посіла перше місце через активне використання соціально-економічного популізму замість реформ, але у коаліцію із нею ніхто вступати не бажав. Правляча більшість була сформована прозахідними партіями ліберально-демократичного та соціал-демократичного спрямування. Головою уряду став лідер найбільшої опозиційної партії «Словацький союз демократів» Мікулаш Дзурінда. Словаччина рушила у напрямку демократії та економічних реформ [8].

Події оксамитової революції є знаковими, в першу чергу, для Чехії, і ніхто не має право виступати із критикою тих подій, особливо державні та політичні діячі. У 2014 році під час святкування 25-річчя подій, президент Чехії Мілош Земан, відомий своєю дружньою позицією до Кремля, висловився негативно щодо студентів-демонстрантів тих часів. Під час промови на головній площі Праги Земана закидали яйцями та засвистали [3; 8]. У 2019 році, через 20 років після подій, сталися масштабні демонстрації з тих часів проти проросійського президента Мілоша Земана та прем'єр-міністра Андрія Бабіша, якого звинувачували у корупції та зв'язках із Службою державної безпеки Чехословаччини [3; 4].

Революція 2000 року – серія акцій протесту в союзній Республіці Югославії 5 жовтня, що отримала назву «бульдозерна» через епізод, коли мітингувальники намагалися штурмувати будівлю центрального телебачення в м. Белград за допомогою бульдозера [1]. Дійсно, ненасильницьким спротивом це не назвеш, але це була крайня точка протесту.

Ситуація, яка відбулася в Югославії протягом 90-х років XX ст. непокоїла багатьох. Авторитарний режим президента та лідера Соціалістичної народної партії Слободана Мілошевича (колишній керівник югославських комуністів під кінець 90-х років), який був прихильником ідей сербського націоналізму, мав у жителів Югославії негативні асоціації. Це і важка економічна ситуація, корупція, репресії проти опозиції, накладені Заходом санкції, посилення диктатури стали причинами протесту. Поштовхом для протестів стала фальсифікація президентських виборів у 2000 році, на яких вже у першому турі переміг єдиний кандидат від демократичної опозиції, лідер Демократичної партії Воїслав Коштуніца, набравши 50,3%. Але ЦВК, яка була підконтрольна владі, оголосила про проведення другого туру між Коштуницею, який набрав нібито 48% та Мілошевичем, який набрав 37%. Почалися протести. Каталізатором подій став мітинг у столиці Югославії – на протест вийшло 500 тис.людей. Армія та правоохоронці відмовилися виконувати накази Мілошевича щодо розгону протестувальників. Розлючений натовп почав штурм парламенту, який виявився успішним. Мілошевич здався та подав у відставку. Після цього ЦВК оголосила справжні результати виборів, відповідно до яких, вже у першому турі президентом було обрано єдиного кандидата від демократичної опозиції Воїслава Коштуніцу. Процес об'єднання опозиції та висунення єдиного кандидата на цих виборах був дуже складним, ніхто не хотів

поступатися своїми інтересами та амбіціями, в опозиції були дві різні течії (націонал-консерватори на чолі із Коштуницею та ліберали на чолі із Зораном Джінджічем). Але під тиском Заходу, який усіма силами хотів позбавитися Мілошевича, опозиції вдалося об'єднатися, висунути єдиного кандидата та перемогти авторитарний режим.

Сербія отримала нового Президента та новий уряд. Посади були розділені між двома лідерами опозиції – Коштуницею та Джінджічем. Сербія стала парламентською республікою, де виконавча влада належала уряду, на чолі якого стояв ліберал Джіндіч, який виступав за європейську інтеграцію та прозахідні ліберальні реформи. Протистояння прем'єра-ліберала із президентом-консерватором, який стояв на позиціях консерватизму та поміркованого націоналізму, підірвало процес демократизації та реформування Сербії та довіру громадян до нової влади. Вже на перших парламентських та президентських виборах опозиція йшла вже не разом, окремо йшли консерватори, окремо – демократи. Можна було побачити тенденцію зменшення електоральної підтримки консерваторів Коштуниці та просвіропейських демократів на чолі із новим лідером Борисом Тадічем (Джінджіча було вбито). Навпаки, підтримка зростала у націонал-популістів на чолі із Томіславом Ніколічем, це був дуже тривожний сигнал для влади, яка прийшла на хвилі ненависті до Мілошевича. Це був посил, якщо ви не зупинитесь сваритися між собою, якщо ви не об'єднаєтесь і не поведете країну в єдиному руслі на шляху до кращого майбутнього, то на країну очікує авторитарний регрес, по факту – Мілошевич 2.0. Тадіч посів посаду Президента, Коштуница – прем'єра.

Косівська криза повністю знищила коаліцію між консерваторами та демократами. На дострокових виборах впевнену перемогу здобули демократи, це

відбулося через бажання змін та втомленість від Коштуниці, він не реалізував те, чого бажали його виборці. Демократи сформували уряд, президент Тадіч зміг отримати контроль над урядом, поставивши технократичну фігуру.

Але готовність ідти на поступки щодо Косово під тиском Заходу та міри дуже жорсткої бюджетної економії (вимога МВФ щодо надання кредиту на подолання кризи 2008–2009) повністю підірвали довіру до просвіропейських демократів.

Вже через 4 роки на президентських та парламентських виборах перемогу здобули націонал-популісти на чолі із Томіславом Ніколічем, в Сербії стався розворот до авторитаризму.

Консерватори та демократи, які прийшли на хвилі революції проти диктатора Мілошевича, не змогли зробити країну кращою через постійні сварки між собою, довіра до них впала. На цьому фоні рейтинги почали зростати у націоналістів та популістів, які врешті-решт прийшли до влади через 12 років після повалення режиму Мілошевича. Це призвело до повернення Сербії до авторитарного режиму.

Висновки. Джин Шарп систематизував новітні технології ненасильницького політичного спротиву, розвиваючи ідеологію спротиву, запропоновану в XX столітті Махатмою Ганді та Мартіном Лютером Кінгом щодо проведення політики «неопору злу насильством».

Навряд чи можна сказати, що застосування цих технологій під час «кольорових революцій» залишається повністю «ненасильницьким» та «мирним». Протести, які організовані як «мирні», як правило, переростають у доволі рішучі форми спротиву, іноді з використанням «бульдозерів», іншої важкої техніки, знаряддя, які застосовуються для знищення опору.

За своєю природою, «кольорові революції» є неконвенціональними

формами зміни владного режиму, і їх успіх обумовлений поєднанням трьох чинників:

- небажанням застосовувати силу (відмова від силового опору режиму);

- готовністю до тривалого ненасильницького спротиву шляхом саботажу, ведення перемовин та наполегливості до переконання;

- збереженням політичних свобод та повагою до опозиції.

У разі, коли мирний спротив переростає у збройне протистояння, коли політичні свободи нівелюються з метою забезпечення «національної безпеки», коли опозиція позбавляється прав, кольорова революція постає прологом до тривалої політичної кризи, та навіть громадянського конфлікту.

Безперечно, що «кольорові революції» в Югославії та Чехословаччині можна вважати першими застосуваннями практик «ненасильницького спротиву», принаймні на перших етапах розвитку громадянського спротиву.

Проте, авторитарні режими ставлять за мету збереження непорушності системи та владних практик. Носії авторитарного мислення в політиці не здатні підтримувати баланс та визнавати опозицію в її правах. Авторитарний режим спрямований на придушення опозиції та інакомислення. Саме нездатність до політичного діалогу та прагнення подавити опозицію провокує ескалацію конфлікту, соціально-політичний вибух, злам політичної системи.

Історична практика свідчить, що основним каталізатором масових протестів є фальсифікація виборів, згодом починається масовий мирний протест та перелом в революційній ситуації, пов'язаний із застосуванням силового опору. Реакція силових структур, як правило, обумовлює результат і подальше розгортання революційної ситуації.

За умов падіння диктаторського режиму, головним завданням постає встановлення демократичного режиму. І це

залежить від того, наскільки очільники протестів реально налаштовані на демократичні зміни.

На прикладі постреволуційної ситуації в Сербії, очевидно, що «кольорова революція» привела до влади популістів. Революція відбулася дарма і все за що стояли люди перетворилося на пил.

Отже, технології ненасильницької зміни режиму, опору диктатурі, які використовують «кольорові революції» є ефективними лише для зламу політичних систем, проте вони не обумовлюють встановлення демократичних режимів.

Список використаної літератури :

1. Бульдозерная революция. *Частный корреспондент*. 26.10.2010. URL: http://www.chaskor.ru/article/buldozernaya_revolyutsiya_20667. (дата звернення: 15.05.2021).
2. Ганді М. Педагогіка ненасильства / Пер. з англ., вступ. нарис та упорядкування В. А. Василенка. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2016. Вид. 2-ге, доп. (дата звернення: 15.05.2021).
3. За что чехи забросали своего президента Милоша Земана яйцами и помидорами? *Московский комсомолец*. URL: <https://www.mk.ru/politics/2014/11/18/zachto-chekhi-zabrosali-svoego-prezidenta-milosha-zemana-yaucami-i-pomidorami.html>. (дата звернення — 10.05.2021).
4. Красная карточка Земану. Сотни демонстрантов потребовали отставки пророссийского президента Чехии. *Настоящее время*. 4 декабря 2014 г. URL: <https://www.currenttime.tv/a/26725717.html> (дата звернення: 12.05.2021).
5. Махатма Ганді: філософія миру та ненасильницької боротьби. *ДуховністьUA*. 2014. URL: <https://dukhovnist.in.ua/uk/postat/979-makhatma-gandi-filosofiya-miru-ta-nenasilnitskoji-borotbi> (дата звернення: 15.05.2021).
6. Оксамитова (Р)еволюція у Чехословаччині. *Історична правда*.

URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/11/16/156553/>. (дата звернення: 15.05.2021).

7. Почему Чехия и Словакия разошлись без гражданской войны? Яндекс Дзен. 29.12.2019. URL: <https://zen.yandex.ru/media/id/5d99f574ec575b00b01548b8/pochemu-chehiia-i-slovakiia-razoshlis-bez-grajdanskoivoiny-a-iugoslaviia-net-5e07c7fa6d29c100ac2abe6a> (дата звернення: 03.03.2021).

8. Тысячи чехов вышли на демонстрации за независимость правосудия. *Deutsche Welle*. 29.04.2019. URL: <https://www.dw.com/ru/тысячи-чехов-вышли-на-демонстрации-за-независимость-правосудия/a-48540801>. (дата звернення: 14.05.2021).

9. Тужанський Д. Словацкая воля к реформам: как «черная дыра Европы» стала историей успеха. *Европейская правда*. 10.04.2020. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2020/04/10/7108586/>. (дата звернення: 09.05.2021).

10. Хантингтон С. Третья Волна : демократизация в конце XX века ; [пер. с англ.]. – М. : РОССПЭН, 2003. 368 с. (дата звернення: 15.05.2021).

11. Шарп Дж. 198 методов ненасильственных действий. URL: http://xn--1-7sbaipkia5auwiv.xn--p1ai/Teachers/Mahatma_Gandi_198_metodov.php. (дата звернення: 15.05.2021).

12. Шарп Д. От диктатуры к демократии: Стратегия и тактика освобождения / Пер. с англ. Н. Козловской Москва : Новое издательство, 2005. 84 с. (дата звернення: 15.05.2021).

13. Sharp G. How Nonviolent Struggle Works East Boston, MA: Albert Einstein Institution. 2013. 168 p. (дата звернення: 15.05.2021).

Sizokrlov M. V. – Student of the Faculty of International Relations, Political Science and Sociology of the Odessa I. I. Mechnikov National University

The Policy of Non-Violent Change of Power in the Concept of Gin Sharp. Practice of Color Revolutions

The aim of the study is to analyze "color revolutions" as situations of application of technologies developed by Gene Sharp in the framework of implementing a policy of nonviolent change of government. The paper considers the practical application of "color revolutions" in Eastern Europe and is associated with the revolutionary situations of two countries: Czechoslovakia in 1989 and Yugoslavia in 2000. The author notes that by their nature, "color revolutions" are unconventional forms of change regime, and their success is due to a combination of three factors: - unwillingness to use force (refusal of forceful resistance of the regime) - readiness for long-term nonviolent resistance through sabotage, negotiation and persistence in persuasion; - preservation of political freedoms and respect for the opposition. In the works it is proved that in the case when peaceful resistance turns into an armed confrontation, when freedoms are leveled and the opposition is deprived of rights, the color revolution becomes a prologue to a long political crisis, civil conflict. The author concludes that the technologies of nonviolent regime change, resistance to dictatorship, which use "color revolutions" are effective only for the breakdown of political systems, but they do not lead to the establishment of democratic regimes.

Key words: nonviolent struggle, dictatorship, authoritarian regime, Gene Sharp, color revolution, president, government, democratic regime.

*Рекомендовано до друку
– д. політ. н., професором Міловою М. І.*

Стаття надійшла в редакцію 12.05.2021